

บทที่ 4 แนวคิดอุดมการณ์ในสกุลความคิดมาร์กซิสต์

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วบางส่วนในบทที่ 1 บทนำ และบทที่ 2 การสำรวจวรรณกรรม เราจะพบว่าแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์อยู่ในสกุลความคิดมาร์กซิสต์ แต่สกุลความคิดดังกล่าวนี้มีนักคิดใช้มนต์สนธิเรื่องอุดมการณ์ในความหมายที่แตกต่างกันออกไปตาม ช่วงเวลา และบริบท เมื่อเป็นเช่นนั้นนักคิดรุ่นหลังที่อาศัยแนวคิดหรือการให้ความหมายของนักคิดรุ่นก่อนมาเป็นพื้นฐานในการสร้างแนวคิดของตน จำเป็นที่จะเป็นการเลือกแนวคิดของนักคิดใดนักคิดหนึ่งเป็นการเฉพาะ หรือเลือกที่จะผสมผสานความคิดของนักคิดรุ่นก่อนเข้าไว้ด้วยกัน ด้วยเหตุนี้ในบทนี้จะให้ภาพถึงการให้ความหมายของนักคิดในสกุลความคิดมาร์กซิสต์ ตลอดจนความสลับซับซ้อนในการใช้มนต์สนธิเรื่องอุดมการณ์ที่จะเป็นพื้นฐานของการสร้างแนวคิดของอัลตุสแซร์ต่อไป โดยจะกล่าวถึงนักคิดในสกุลมาร์กซิสต์ 4 ท่านคือ มาร์กซ (Marx, 1818-1883) เองเงิลส์ (Engels, 1820-1895) เลนิน (Lenin, 1870-1924) และกรัมสกี (Gramsci, 1891-1937) และจะนำเสนอใน 3 ประเด็นคือความหมายของอุดมการณ์ อุดมการณ์ในฐานะโครงสร้างส่วนบน และประเด็นสุดท้าย ความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และการต่อสู้ทางชนชั้น

มาร์กซและเอนเงิลส์

แนวคิดอุดมการณ์ในสกุลความคิดมาร์กซได้ปรากฏคำศัพท์ที่สำคัญทางอุดมการณ์เป็นจำนวนมากไม่น้อยที่มีอิทธิพลต่อทั้งในและนอวงการศึกษา เช่น สำนึกที่เป็นเท็จ (false consciousness) ความคิดนำ (ruling ideas) หรืออุปมาว่าอุดมการณ์เหมือนกับกล้องทาบเงา (camera obscura) ที่วัตถุจริงกลายมาเป็นภาพเงาที่กลับหัวกลับหาง คำศัพท์ต่าง ๆ มีจุดเริ่มต้นจากงานเขียนของมาร์กซ (โดยลำพัง) มาร์กซและเอนเงิลส์ และของเอนเงิลส์เอง แต่ทั้งมาร์กซและเอนเงิลส์ที่ใช้คำดังกล่าวไม่ได้มีงานเขียนที่อธิบายถึงมนต์สนธิเรื่องอุดมการณ์เป็นการเฉพาะ แต่เราสามารถที่จะทำความเข้าใจแนวคิดอุดมการณ์ของมาร์กซและเอนเงิลส์จากการใช้มนต์สนธิดังกล่าวในงานเขียนต่าง ๆ เพื่อทำให้เกิดภาพที่เป็นระบบระเบียบในแนวคิดดังกล่าว

เราอาจจะเริ่มต้นทำความเข้าใจแนวคิดอุดมการณ์ของมาร์กซและเอนเงิลส์ได้จากงานเขียนที่มีคำว่าอุดมการณ์ในชื่อเรื่อง คือ *อุดมการณ์เยอรมัน* (The German Ideology, 1845) ที่เขียนร่วมกันโดยมาร์กซและเอนเงิลส์ที่ว่า “ไม่มีความแตกต่างระหว่างแนวคิดจิตนิยมแบบเยอรมัน⁷⁵ กับอุดมการณ์ของชาติอื่น ๆ

⁷⁵แนวคิดจิตนิยมแบบเยอรมันเป็นแนวคิดจิตนิยมประเภทหนึ่ง โดยแนวคิดจิตนิยมทั่วไปมีความเชื่อร่วมกันที่ความจริงอยู่ที่จิต สภาพทางวัตถุเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหรือถูกกำหนดโดยสภาพทางจิต จิตนิยมแบบเยอรมันเกิดขึ้นโดยฟรีดริช เฮเกล (Friedrich Hegel, 1770-1831) ที่มองความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุกับจิตในแง่กระบวนการ เฮเกลไม่ปฏิเสธการดำรงของวัตถุ แต่จัดเป็นแรงผลักดันหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพทางวัตถุ ถึงแม้ว่าสภาพวัตถุจะส่งผลต่อจิตแต่อยู่ในสภาพเป็นรอง และกระบวนการดังกล่าวจะวิวัฒนาการไปสู่จิตสัมบูรณ์ (the Spirit) โปรดดู Georg Wilhelm Friedrich Hegel, “Philosophy of Right,” in *Princeton Readings in Political Thought: Essential Texts Since Plato*, ed. Mitchell Cohen and

อุดมการณ์ก็เช่นกันที่กล่าวถึงโลกที่ถูกกำหนดด้วยความคิด และมโนทัศน์อยู่ในฐานะหลักการที่กำหนดและมีความหมายที่สำคัญบางประการในฐานะที่เป็นสิ่งลึกลับของโลกทางวัตถุที่เข้าถึงได้ด้วยนักปรัชญา”⁷⁶ หรือในข้อความที่กล่าวถึงอุดมการณ์ที่หน้าที่เหมือนกับการกลับหัวกลับหางและกลิ้งรูเข็มที่ว่า

การผลิตความคิด แนวคิด จิตสำนึกโดยแรกเริ่มเป็นการถักทอระหว่างกิจกรรมทางวัตถุ และปฏิสัมพันธ์ทางวัตถุของมนุษย์ ในฐานะของภาษาของชีวิตที่เป็นจริง การขบคิด การคิด หรือปฏิสัมพันธ์ทางวัตถุระหว่างมนุษย์ในขั้นตอนนี้เป็นผลโดยตรงของพฤติกรรมทางวัตถุ ปฏิสัมพันธ์ในลักษณะนี้สามารถใช้ได้กับการผลิตทางจิตที่แสดงออกมาในรูปของภาษาทางการเมือง กฎหมาย ศีลธรรม ศาสนา อภิปรัชญา ฯลฯ ของมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้สร้างแนวคิด ความคิด ฯลฯ มนุษย์ในฐานะที่เป็นจริงและเป็นผู้กระทำได้ถูกกำหนดเงื่อนไขจากทั้งการพัฒนาของพลังการผลิตในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ และจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพลังการผลิตนั้นทำให้กิจกรรมในการผลิตทางจิตได้พัฒนาไปในขั้นสูงที่สุด จิตสำนึกไม่ได้เป็นสิ่งอื่นใดเลยนอกจากจิตสำนึกที่ดำรงอยู่ และการดำรงอยู่ที่ว่าเป็นคือการดำรงอยู่ของมนุษย์ผ่านกระบวนการในการดำรงชีวิตจริง ถ้านักอุดมการณ์และสถานการณ์ของพวกเขาปรากฏในลักษณะกลับหัวกลับหางเหมือนกลิ้งทาบเงา ปรากฏการณ์ดังกล่าวก็เป็นผลพวงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชีวิตมนุษย์ที่ทำให้วัตถุปรากฏกลับหัวกลับหางที่เรตินาในตามมนุษย์เช่นเดียวกับกระบวนการในดำรงชีวิตของมนุษย์ทางวัตถุ⁷⁷

จากข้อความข้างต้นของมาร์กซและเอนเงิลส์ที่ยกมาจาก*อุดมการณ์เยอรมัน*ได้กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางวัตถุกับความคิดโดยให้กิจกรรมทางวัตถุของมนุษย์เป็นสิ่งกำหนดความคิด ไม่ว่าจะ เป็นกฎหมาย ศีลธรรม ศาสนา ปรัชญา ฯลฯ ประเด็นนี้เองที่ทำให้เกิดการแตกหักกับแนวคิดทางปรัชญาของเยอรมันแบบเฮเกลที่มองว่าจิตสำนึกเป็นตัวกำหนดวัตถุ มาร์กซและเอนเงิลส์จึงกล่าวว่าแนวคิดจิตนิยมดังกล่าวจึงเป็นการกลับหัวกลับหาง เอาสิ่งที่ถูกกำหนดมาเป็นตัวกำหนด โดยมาร์กซและเอนเงิลส์ยังเสนอต่อไปอีกว่าการเกิดขึ้นของความคิดที่กำหนดวัตถุเป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางวัตถุที่เปิดโอกาสให้ความคิดดังกล่าวสามารถเกิดขึ้นได้ ประเด็นที่สำคัญของข้อความนี้คือความสัมพันธ์ระหว่างนักอุดมการณ์กับความคิดเรื่องความคิดกำหนดวัตถุว่าเป็นอย่างไ

ในกรณีอาจจะแสดงออกได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นหากเราใช้แผนภาพแบบออยเลอร์มาประกอบความเข้าใจ

Nicole Fermon, Princeton Paperbacks (Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1996), 425–34.

⁷⁶Karl Marx and Friedrich Engels, “The German Ideology,” in *Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels, 1845-47*, vol. 5 (New York: International Publishers, 1976), 24, แปลโดยผู้เขียน.

⁷⁷Marx and Engels, 36, แปลโดยผู้เขียน.

ในกรณีที่ 1 นักอุดมการณ์ทุกคนเป็นผู้ที่มีความคิดว่าจิตกำหนดวัตถุ หรือกรณีที่ 2 ผู้ที่มีความคิดว่าจิตกำหนดวัตถุทุกคนเป็นนักอุดมการณ์

แผนภาพที่ 4.1 แสดงกรณีนักอุดมการณ์ทุกคนเป็นผู้ที่มีความคิดว่าจิตกำหนดวัตถุ

และ

แผนภาพที่ 4.2 ผู้ที่มีความคิดว่าจิตกำหนดวัตถุทุกคนเป็นนักอุดมการณ์

ในกรณีแรกผู้ที่มีความคิดว่าจิตกำหนดวัตถุล้วนเป็นนักอุดมการณ์ แต่นักอุดมการณ์อาจจะมีความคิดอื่นก็เป็นได้ หรือในกรณีที่สองนักอุดมการณ์ทุกคนต้องเป็นผู้ที่มีความคิดว่าจิตกำหนดวัตถุ แปลว่านักอุดมการณ์จะมีความหมายเท่ากับผู้ที่มีความเชื่อแบบจิตนิยม เมื่อเป็นเช่นนี้ข้อความข้างต้นเป็นการปฏิเสธนักอุดมการณ์หรือปฏิเสธความคิดจิตนิยมแบบใดกันแน่

นอกจากข้อความที่ใช้ในการปฏิเสธแนวคิดจิตนิยมแบบเฮเกลแล้วในอุดมการณ์เยอรมันยังปรากฏข้อความที่มักใช้ในการอธิบายแนวคิดอุดมการณ์ของมาร์กซ์และเอนเงิลส์คือแนวคิดเรื่อง *ความคิดนำ (ruling ideas)* ที่ว่า

ความคิดของชนชั้นปกครองในทุกยุคสมัยเป็นความคิดนำ ชนชั้นปกครองที่เวลานี้คือชนชั้นที่ปกครองพลังทางวัตถุของสังคม และในเวลาเดียวกันปกครองพลังทางความคิด ชนชั้นเดียวที่ยึดกุมเครื่องมือหรือปัจจัยทางการผลิตทางวัตถุ ในเวลาไม่นานก็จะควบคุมเครื่องมือหรือปัจจัยการผลิตทางความคิด ในการควบคุมผู้ที่ปราศจากเครื่องมือหรือปัจจัยการผลิตทางความคิดนั้น ความคิดนำไม่ใช่สิ่งใดนอกจากการแสดงทางความคิดอย่างเป็นที่สุดของความสัมพันธ์ทางวัตถุของผู้มีอำนาจ หรือความสัมพันธ์ทางวัตถุของผู้มีอำนาจที่แสดงออกมาเป็นความคิด และความสัมพันธ์นี้เองที่ทำให้เกิดชนชั้นปกครอง หรือที่เรียกว่าความคิดของผู้มีอำนาจ⁷⁸

ในข้อความนี้มาร์กซและเอนเงิลส์ยืนยันถึงคำอธิบายว่าสภาพทางวัตถุโดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ทางวัตถุของผู้มีอำนาจเป็นสิ่งที่กำหนดความคิด สิ่งที่พึงสังเกตคือความสัมพันธ์ทางวัตถุเป็นสิ่งที่กำหนดความคิด ความสัมพันธ์ทางวัตถุที่เวลานี้อย่างน้อยที่สุดคือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับปัจจัยการผลิตซึ่งในกรณีของระบบทุนนิยม ชนชั้นนายทุนควบคุมปัจจัยการผลิตทั้งหมดผ่านทุน เมื่อควบคุมปัจจัยการผลิตผ่านทุนจึงสามารถควบคุมปัจจัยการผลิตทางความคิดไปด้วย การกล่าวถึงสภาพทางวัตถุกำหนดความคิดจึงไม่ใช่การกล่าวว่าวัตถุเช่นโต๊ะ เก้าอี้ หรือค้อนกำหนดความคิด แต่กำลังกล่าวถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโต๊ะ เก้าอี้ หรือค้อนกำหนดความคิด กล่าวคือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต หรือชนชั้นนำในยุคสมัยหนึ่ง ๆ (ชนชั้นนำในฐานะบุคคล และปัจจัยการผลิตในฐานะวัตถุ) เมื่อควบคุมปัจจัยการผลิตทางวัตถุได้ก็จะสามารถมีทรัพยากรที่จะพัฒนาความคิด เครื่องมือต่าง ๆ ของชนชั้นนำ และนำไปสู่การควบคุมชนชั้น หรือคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมนั้น ๆ

ประเด็นที่สำคัญสำหรับข้อความข้างต้นคือความคิดนำทำให้ชนชั้นปกครองสามารถคงสถานะการเป็นชนชั้นปกครองได้ต่อไป ในบางข้อความของมาร์กซได้อธิบายถึงใจความนี้ในลักษณะเดียวกันโดยไม่ต้องใช้คำว่า *ความคิดนำ* กล่าวคือจากงานเขียนของมาร์กซในร่างโครงเรื่องของการวิพากษ์เศรษฐศาสตร์การเมือง (1857-1858) ที่มาร์กซได้กล่าวถึงอุดมการณ์ ความคิด และชนชั้นปกครองไว้ดังนี้

โดยธรรมชาติแล้วความสัมพันธ์จะแสดงออกมาในความคิด ดังนั้นนักปรัชญาจึงเห็นลักษณะเด่นของยุคสมัยใหม่คือการดำรงอยู่ของปัจเจกชนถูกควบคุมด้วยความคิด และ [นักปรัชญา] ได้ระบุถึงการเกิดขึ้นของปัจเจกชนผู้เป็นอิสระด้วยการล้มล้างการควบคุมด้วยความคิด จากจุดยืนทางอุดมการณ์[นี้] ความผิดพลาดนี้เป็นสิ่งที่ย่างที่จะสร้างเพราะการควบคุมด้วยความสัมพันธ์ (ที่เป็นอิสระจากสภาพทางวัตถุซึ่งในขณะเดียวกันแปลงสภาพกลายเป็นความสัมพันธ์ที่พึ่งพิงกันระหว่างบุคคลเป็นการเฉพาะ และ [ความสัมพันธ์ดังกล่าวกลายเป็นความจริงแท้] ขจัดออกไปซึ่งการเป็นภาพลวงตา) ปรากฏขึ้นในจิตสำนึกของปัจเจกชนในการควบคุมความสัมพันธ์ด้วยความ

⁷⁸Marx and Engels, 59, แปลโดยผู้เขียน.

คิด ด้วยความคิด และความเชื่อในความเป็นนิรันดรของความคิดที่ว่านี้ [การจัดการด้วยความคิด] หรือในความสัมพันธ์ที่พึ่งพิงระหว่างกันและแน่นอน [ความคิดที่ว่านี้] ถูกเสริมแรง ทำให้คงทน และฝังลงไป [หัว] คนทั่วไปด้วยชนชั้นปกครอง⁷⁹

ประเด็นที่กล่าวในข้อความนี้คือ มาร์กซได้กล่าวถึงความคิดที่ว่าความสัมพันธ์นั้นอธิบายได้ด้วยความคิด และความคิดกำหนดความสัมพันธ์โดยมนุษย์ หากมนุษย์สามารถเป็นอิสระจากความคิดที่กำหนดความสัมพันธ์ มนุษย์ก็จะเป็นอิสระ ประเด็นสำคัญคือมาร์กซไม่ได้หักล้างความคิดเรื่องความสัมพันธ์นั้นต้องอธิบายผ่านความคิด แต่หักล้างความคิดว่ามนุษย์จะเป็นอิสระหากขจัดความคิดที่ควบคุม เพราะสิ่งที่กำหนดความคิดเป็นสภาพทางวัตถุ ลำพังความคิดที่ว่าด้วยความคิดจะทำให้มนุษย์เป็นอิสระ นั้นเป็นอุดมการณ์ และเป็นสิ่งที่ชนชั้นปกครองสนับสนุนให้มหาชนเชื่อ

จากข้อความของมาร์กซข้างต้นนี้ ทำให้เราตีความได้ว่าอย่างน้อยที่สุดอุดมการณ์ย่อมต้องเป็นความคิด ประเด็นที่ตามมาคือ การเป็นอิสระผ่านความคิดที่ดูเหมือนว่าจะจริงแท้ชั่วนิรันดรก็เป็นอุดมการณ์ด้วย เป็นอย่างไรอย่างหนึ่งหรือเป็นทั้งสองส่วนประกอบกัน หรือเป็นเพราะความคิดดังกล่าวถูกสนับสนุนให้แพร่หลายไปในมหาชนจึงทำให้กลายเป็นอุดมการณ์ และความคิดที่ถูกทำให้แพร่หลายไปในมหาชนโดยชนชั้นปกครอง เป็นความคิดนำหรือไม่

นอกจากความคิดเรื่องความคิดนำแล้วคำอธิบายเกี่ยวกับอุดมการณ์ยังสามารถพบได้อีกจากคำอธิบายหรือแนวเรื่องสำนึกที่เป็นเท็จ (*false consciousness*) ซึ่งเองเกลส์เป็นผู้ใช้ในครั้งแรกในจดหมายที่ตอบโต้กับฟรานซ์ เมอริงค์ (Franz Mehring) ในปี 1893 ที่ว่า “อุดมการณ์เป็นกระบวนการที่บรรลุอย่างตั้งใจได้โดยพวกที่ได้ชื่อนักคิด แต่อุดมการณ์นั้นคือสำนึกที่เป็นเท็จ แรงจูงใจที่ผลักดันมนุษย์ให้กระทำ กลับเป็นสิ่งที่มนุษย์ผู้นั้นไม่สามารถรู้ได้ว่ามี มิเช่นนั้นกระบวนการดังกล่าวก็จะไม่ใช่กระบวนการทางอุดมการณ์”⁸⁰ ข้อความนี้ได้เปิดแง่มุมใหม่ของอุดมการณ์ในสกุลความคิดแบบมาร์กซิสม์โดยเพิ่มเติมว่าอุดมการณ์ต้องเป็นสิ่งที่ผลักดันให้มนุษย์เกิดการกระทำ และผู้กระทำนั้นทำไปอย่างไร้ตัวว่าตนเองถูกผลักดันด้วยอุดมการณ์ ทั้งความคิดดังกล่าวนี้ต้องเป็นเท็จอีกด้วย

⁷⁹Karl Marx, “Outlines of the Critique of Political Economy (Rough Draft of 1857-1858) [First Instalment],” in *Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels, Marx 1857-61*, vol. 28 (London: Lawrence & Wishart, 1986), 101, เน้นโดยต้นฉบับและแปลโดยผู้เขียน.

⁸⁰Frederick Engels, “Engels to Franz Mehring, London, 14 July 1893,” in *Karl Marx and Frederick Engels: Selected Correspondence, 1846-1895*, trans. Dona Torr (New York: International Publishers), 511, แปลโดยผู้เขียน.

ปัญหาที่ตามมาคือเป็นถ้าอุดมการณ์เป็นเท็จ และต้องจงใจให้มนุษย์กระทำอย่างไม่รู้ตัว ความเป็นเท็จของอุดมการณ์นี้นิยามจากสิ่งใด โดยทั่วไปความเป็นเท็จใช้อธิบายถึงการไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริง เช่น หากเพื่อนซี้ไปที่ส้มเขียวหวานที่อยู่ในตระกร้าผลไม้ แล้วถามเราว่านั่นคือผลไม้อะไร โดยเรารู้ว่าส้มที่เพื่อนถามเราคือส้มเขียวหวาน แต่เรากลับเรากลับบอกว่าเป็นองุ่น เมื่อคำบอกว่าเป็นองุ่นไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริง (ส้มเขียวหวาน) คำบอกนี้จึงเป็นเท็จ เท็จตามความหมายนี้คือการให้ข้อมูลที่ ไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริง

การนิยามความเท็จในลักษณะนี้ รวมกับการเป็นแรงจูงใจให้เกิดกระทำ และดำเนินการดังกล่าวอย่าง ที่ผู้กระทำไม่รู้สึกลับกลายเป็นแนวคิดอุดมการณ์ของเองเกลส์แล้ว จะทำให้เกิดเรื่องประหลาดขึ้นมา เช่น ในยุคกลางมีความเชื่อสืบต่อ ๆ กันมาว่าการปล่อยเลือดให้ออกจากตัว (bloodletting) เป็นการรักษาโรค และ ความเชื่อนี้ทำให้แพทย์ทำการรักษาคนไข้โดยไม่มีการตรวจสอบด้วยการปล่อยเลือด⁸¹ ด้วยวิทยาการการแพทย์ ปัจจุบันที่ปฏิเสธความคิดดังกล่าวแล้ว ความคิดเรื่องการปล่อยเลือดจะเป็นอุดมการณ์หรือไม่ เพราะในยุค กลาง แพทย์ต่างยอมรับหลักการดังกล่าวว่าเป็นการรักษาโรค หากยอมรับว่าการปล่อยเลือดเป็นอุดมการณ์ วิธี การรักษาโรคในปัจจุบันที่ยอมรับกัน ก็มีโอกาสเป็นอุดมการณ์ได้ในลักษณะเดียวกัน หากต่อมาวิธีการรักษาถูก พิสูจน์ว่าเป็นเท็จไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริง

จากข้อความข้างต้น ความหมายของอุดมการณ์ของมาร์กซและเองเกลส์นั้น เราจะพบว่าความหมาย ของอุดมการณ์มีอย่างน้อย 4 ประการ คือ ความหมายแรกอุดมการณ์ในความหมายของความคิดที่กำหนด สภาพทางวัตถุ ความหมายที่สอง ความคิดนำ ความหมายที่สาม ความคิดที่เป็นนิรันดร์ ความหมายที่สี่ ความ คิดที่เป็นแรงจูงใจให้มนุษย์กระทำและต้องเป็นเท็จ (สำนึกที่เป็นเท็จ)

ความสลับซับซ้อนของแนวคิดอุดมการณ์ในสกุลความคิดแบบมาร์กซิสต์ยิ่งทวีขึ้นไปอีกเมื่อมีการใช้คำ ว่าโครงสร้างส่วนบนที่เป็นอุดมการณ์ (*Ideological Superstructure*) ในฐานะหนึ่งในสองโครงสร้างส่วนบน ของทุก ๆ สังคมที่ยังมีการต่อสู้ทางชนชั้น ดังจะเห็นได้จากข้อความของมาร์กซที่ว่า

ในการผลิตการดำรงอยู่ทางสังคมของมนุษย์ มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงการเข้าสู่ความสัมพันธ์รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่เป็นอิสระจากเจตจำนงของตน ความสัมพันธ์ที่ว่านี้เรียกว่าความสัมพันธ์ทางการผลิตโดยความสัมพันธ์ทางการผลิตจะขึ้นอยู่กับการพัฒนาพลังการผลิตทางวัตถุ ภาพรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์ทางการผลิตทำให้เกิดโครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคม โครงสร้างทาง เศรษฐกิจของสังคมนี้อเองที่เป็นพื้นฐานที่แท้จริงของโครงสร้างส่วนบนทางกฎหมายและการเมือง และโครงสร้างส่วนบนเหล่านี้เองที่ต้องสอดคล้องกับบางรูปแบบของจิตสำนึกของสังคม แบบวิถี

⁸¹โปรดดู Peter Brain and Galen, *Galen on Bloodletting: A Study of the Origins, Development, and Validity of His Opinions, with a Translation of the Three Works*, trans. Peter Brain (Cambridge [Cambridgeshire]; New York: Cambridge University Press, 1986).

การผลิตทางวัตถุของสังคมกำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับกระบวนการทั่วไปของชีวิตมนุษย์ทางสังคม การเมืองและกฎหมาย จิตสำนึกของมนุษย์นั้นไม่ได้กำหนดการดำรงอยู่ของมนุษย์ แต่เป็นการดำรงอยู่ทางสังคมที่กำหนดจิตสำนึก⁸²

ข้อความของมาร์กซข้างต้นได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างพลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต แบบวิธีการผลิต โครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคม และโครงสร้างส่วนบนโดยโครงสร้างส่วนบนประกอบด้วย 2 ส่วนคือ โครงสร้างแรก โครงส่วนบนทางกฎหมายและการเมือง โครงสร้างที่สอง โครงสร้างที่เกี่ยวกับจิตสำนึก บางรูปแบบ โดยความสัมพันธ์ทั้งหมดเริ่มต้นที่ พลังการผลิตกำหนดความสัมพันธ์การผลิต ความสัมพันธ์การผลิตทั้งหมดในสังคมนั้น ๆ จะกำหนดโครงสร้างพื้นฐาน และโครงสร้างส่วนบน และมาร์กซยังยืนยันถึงความคิดว่าการดำรงอยู่ของมนุษย์ในกิจกรรมทางสังคมเป็นตัวกำหนดไม่ใช่จิตสำนึก แต่ไม่ได้ระบุอย่างชัดเจนว่า โครงสร้างที่เกี่ยวกับจิตสำนึกบางรูปแบบนี้คือสิ่งใด

แต่ในข้อความใน*อุดมการณ์เยอรมัน* มาร์กซและเอนเงิลส์ได้มีการใช้คำว่าโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์ขึ้นมาโดยตรงดังจะเห็นได้จากข้อความที่ว่า

การปฏิวัติที่ยิ่งใหญ่ของสังคมเกิดขึ้นโดยการแข่งขันที่จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพวกกฏุมพีด้วยกัน และระหว่างพวกกฏุมพีและกรรมาชีพให้เหลือแต่เพียงความสัมพันธ์ภายใต้เงินตรา และแปลงสภาพ “สินค้าที่ถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์” กลายเป็นเรื่องของข้อตกลงทางการการค้า [การแปลงสภาพนี้] ได้มีผลต่อชนชั้นกรรมาชีพโดยทำลายความสัมพันธ์ตามประเพณีไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ความสัมพันธ์ทางการเมือง รวมถึง*โครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์ทั้งหมด*⁸³

ใน*อุดมการณ์เยอรมัน* ได้ใช้คำว่าโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์อย่างชัดเจนจึงทำให้เราสามารถอนุมานได้ว่า โครงสร้างส่วนบนที่สัมพันธ์กับสำนึกทางสังคมบางประการนี้น่าจะหมายถึงโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์ และในข้อความนี้ใน*อุดมการณ์เยอรมัน* ยังกล่าวถึงการปฏิวัติที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นกฏุมพีกับกฏุมพี กฏุมพีกับกรรมาชีพที่ระบบความสัมพันธ์และโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์แบบดั้งเดิมที่จะถูกทำลายด้วยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายใต้ระบบเงินตรา และการค้ำนี้ย่อมมีความหมายว่าโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์สามารถเปลี่ยนแปลงได้ สามารถที่จะทดแทนโครงสร้างเก่าด้วยโครงสร้างใหม่ ดังที่เกิดขึ้นแล้วในระบบทุนนิยมที่ความสัมพันธ์ทางการค้าภายใต้ระบบเงินตราเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์ทางครอบครัว การเมือง และโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์

⁸²Karl Marx, “Preface to a Contribution to the Critique of Political Economy,” in *Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels, 1857-61*, vol. 29 (London: Lawrence & Wishart, 1987), 263, แปลโดยผู้เขียน.

⁸³Marx and Engels, “The German Ideology,” 372–73, แปลและเน้นโดยผู้เขียน.

นอกจากโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์แล้ว ข้อความใน*บทนำปี 1859* ยังได้เพิ่มความหมายอื่นเพิ่มเติมอีกในแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ ดังจะเห็นได้จากข้อความที่กล่าวถึงความคิดที่ทำให้มนุษย์สามารถต่อสู้เอาชนะความขัดแย้งทางสังคมดังต่อไปนี้

การเปลี่ยนแปลงในพื้นฐานทางเศรษฐกิจไม่ช้าก็เร็วที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างส่วนบนทั้งหมดอย่างใหญ่หลวง ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจำเป็นเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจำแนกการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุในเงื่อนไขการผลิตทางเศรษฐกิจที่จะสามารถที่จะกำหนดได้อย่างแน่นอนด้วยวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และ [การเปลี่ยนแปลงใน] กฎหมาย การเมือง ศาสนา ศิลปะหรือปรัชญา กล่าวอย่างรวบรัดคือรูปแบบทางอุดมการณ์ที่มนุษย์จะสามารถตระหนักถึงความขัดแย้งนี้และต่อสู้เพื่อเอาชนะ⁸⁴

ในข้อความนี้ของมาร์กซกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (ซึ่งอาจอนุมานได้ว่าหมายถึงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ) จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างส่วนบนตามมา และยังอธิบายเพิ่มเติมต่อการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในทั้งสองโครงสร้างว่า พื้นฐานทางเศรษฐกิจสามารถที่จะทำความเข้าใจได้ด้วยวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ในขณะที่รูปแบบทางอุดมการณ์นี้ต่างออกไป เพราะด้วยรูปแบบทางอุดมการณ์ที่กินความถึง กฎหมาย การเมือง ศาสนา ศิลปะ รวมถึงปรัชญาจะทำให้มนุษย์สามารถต่อสู้เพื่อเอาชนะความขัดแย้งได้ ข้อความของมาร์กซที่ค่อนข้างสั้นหรือรวบรัดนี้เองที่ทำให้เกิดปัญหาตามมาว่า หากอุดมการณ์มีความหมายว่าสำนึกที่เป็นเท็จ เป็นความคิดนำ ที่มีความหมายเชิงลบ แต่ในข้อความใน*บทนำ1859* อุดมการณ์กลับกลายเป็นพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์สามารถต่อสู้เพื่อเอาชนะความขัดแย้งกลับมีความหมายในเชิงบวก

นั่นเท่ากับว่าในตอนี้ความหมายของอุดมการณ์ของมาร์กซและเอนเงิลส์มีอย่างน้อย 5 ความหมาย กล่าวคือ ความหมายแรกอุดมการณ์ในความหมายของความคิดที่กำหนดสภาพทางวัตถุ ความหมายที่สอง ความคิดนำ ความหมายที่สาม ความคิดที่เป็นนิรันดร์ ความหมายที่สี่ ความคิดที่เป็นแรงจูงใจให้มนุษย์กระทำ และต้องเป็นเท็จ (สำนึกที่เป็นเท็จ) และความหมายสุดท้าย ความคิดที่ทำให้มนุษย์สามารถต่อสู้เอาชนะความขัดแย้ง โดยยังไม่รวมถึงมโนทัศน์เรื่องโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์ว่ามีรายละเอียดอย่างไรแน่

จากข้อความทั้งหมดของมาร์กซโดยลำพัง เอนเงิลส์โดยลำพัง และมาร์กซตลอดจนเอนเงิลส์ ข้างต้นนั้นทำให้เกิดปัญหาในการตีความมโนทัศน์อุดมการณ์ กล่าวคือในประเด็นแรกความหมายของอุดมการณ์อุดมการณ์มีความหมายอย่างไร ระหว่างความคิดที่กำหนดสภาพทางวัตถุ ความคิดนำ ความคิดที่เป็นนิรันดร์ สำนึกที่เป็นเท็จ หรือความคิดหรือจิตสำนึกทางสังคมที่ทำให้เกิดมนุษย์สามารถต่อสู้เอาชนะความขัดแย้งและ

⁸⁴Marx, "Preface to a Contribution to the Critique of Political Economy," 263, แปลโดยผู้เขียน.

เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ความหมายของอุดมการณ์เป็นไปได้ทั้งความหมายที่เป็นลบในแง่ที่ไม่พึงปรารถนาในกรณีของสำนักที่เป็นเท็จ หรือความคิดเห็น (อาจรวมถึงความคิดที่เป็นนิรันดร์ว่าเป็นส่วนหนึ่งของสำนักที่เป็นเท็จ หากเรายอมรับว่าไม่อาจมีความคิดใดที่เป็นนิรันดร์ที่แยกขาดจากบริบทได้) รวมถึงความหมายที่เป็นบวกในแง่ของความคิดที่ทำให้มนุษย์สามารถต่อสู้ที่จะเอาชนะความขัดแย้งทางสังคม ประเด็นที่สอง อุดมการณ์หากเป็นโครงสร้างส่วนบนในฐานะของโครงสร้างจิตสำนึกทางสังคมบางรูปแบบ โครงสร้างดังกล่าวครอบคลุมถึงความคิดประเภทใดกันแน่ ระหว่างความคิดทางสังคมหรือจิตสำนึกทางสังคมบางลักษณะที่เป็นเท็จที่ทำให้ชนชั้นนำสามารถรักษาอำนาจไว้ หรือการเป็นความคิดเห็น แล้วความคิดเห็นจำเป็นต้องเป็นเท็จหรือไม่ หรืออุดมการณ์จะมีความหมายเท่ากับโครงสร้างส่วนบนที่เป็นจิตสำนึกทางสังคมบางลักษณะที่ถูกกำหนดจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ แล้วโครงสร้างส่วนบนนี้สัมพันธ์กับความคิดเห็นหรือไม่ และประเด็นสุดท้าย หากอุดมการณ์สัมพันธ์กับการต่อสู้ทางชนชั้น และหากอุดมการณ์เป็นสำนึกทางสังคมบางลักษณะที่ทำให้มนุษย์ต่อสู้เพื่อเอาชนะความขัดแย้ง อุดมการณ์ย่อมเป็นความคิดที่ทำให้ชนชั้นถูกปกครองสามารถที่จะเรียนรู้เข้าใจความขัดแย้ง และต่อสู้เพื่อเอาชนะชนชั้นปกครองได้ หากเป็นเช่นนี้แล้วอุดมการณ์กับโครงสร้างส่วนบนและความคิดเห็นจะสัมพันธ์กันอย่างไร

นักคิดในสกุลมาร์กซิสต์ภายหลังมาร์กซ์และเอนเงิลส์ ได้พบนาความหมายและนิยามของอุดมการณ์ที่ผู้ก่อตั้งสกุลความคิดทั้งสอง นักคิดรุ่นหลังจึงพยายามจัดระเบียบ ดีความ และเสนอความคิดของตนเข้ามาในการพัฒนาแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ หนึ่งในนักคิดที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดอุดมการณ์ในสกุลความคิดมาร์กซิสต์คือเลนินดังจะได้เห็นในส่วนถัดไป

เลนิน

เลนินแม้จะไม่ใช่ผู้ก่อตั้งสกุลความคิดมาร์กซิสต์ แต่เป็นผู้ที่ทำให้สกุลความคิดแบบมาร์กซิสต์เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง เนื่องจากการเป็นนักปฏิวัติและนักทฤษฎีที่ทำให้เกิดการปฏิวัติสังคมนิยมที่สำเร็จเป็นครั้งแรกในโลกในการปฏิวัติรัสเซียปี 1917 ประสบการณ์ในการต่อสู้ทางการเมือง การจัดตั้งกลุ่มบอลเชวิค (Bolshevik) การต่อสู้ขับเคี่ยวกับกลุ่มทางการเมืองที่มีความคิดแตกต่างกันไม่ว่าจะมีอุดมการณ์สังคมนิยมเหมือนกัน แต่ดีความแนวคิดมาร์กซ์เอนเงิลส์ ต่างกันหรือแม้แต่กลุ่มทางสังคมที่มีอุดมการณ์แบบอื่น ประสบการณ์ดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เลนินมีส่วนสำคัญในการพัฒนาแนวคิดอุดมการณ์ แต่ข้อเสนอของเลนินต่อแนวคิดอุดมการณ์ยังนำมาสู่ปัญหาใหม่ ๆ ในการตีความมโนทัศน์ด้วย ซึ่งในส่วนนี้จะนำเสนอในสามประเด็นเช่นกัน คือ ความหมายของอุดมการณ์ โครงสร้างส่วนบน และอุดมการณ์กับการต่อสู้ทางชนชั้น

เช่นเดียวกับมาร์กซ์ และเอนเงิลส์ เลนินไม่ได้ให้คำนิยามถึงอุดมการณ์ไว้อย่างชัดเจน แต่เราสามารถอนุมานความหมายของอุดมการณ์จากการใช้มโนทัศน์ดังกล่าวได้ ดังจะเห็นได้จากข้อความที่เลนินใช้ตอบโต้

แนวคิดเศรษฐกิจนิยมในหนังสือพิมพ์ราบอชเย ดายโล (Rebocheye Dyelo) ในปี 1901 ที่เป็นหนังสือพิมพ์ของผู้เลื่อมใสในแนวคิดสังคมนิยมก่อนการปฏิวัติรัสเซียที่ว่า

บรรดาผู้เขียนเอกสาร [ชิ้นนี้] อยู่ในความคิดพลาดเจิงมูลฐานเดียวกันเช่นเดียวกับที่ปรากฏใน [หนังสือพิมพ์] ราบอชเย ดายโล (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฉบับที่ 10) เหล่าผู้เขียนสับสนระหว่างปัญหาของความสัมพันธ์ระหว่าง “สภาพทางวัตถุ” (เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอกมาผลักดันเหมือนดังใน ราบอชเย ดายโล) กับลักษณะของการเคลื่อนไหวทางอุดมการณ์ (กระทำอย่างมีสำนึก และปฏิบัติอย่างสอดคล้องกับแผน)⁸⁵

หรือในข้อความในการรณรงค์เพื่อการเลือกตั้งในสภาดูมาที่สี่ในปี 1911 ที่ว่า

โดยธรรมชาติแล้ว เกษตรกรมักจะเลือกทางออกแบบประชาธิปไตยในปัญหาการเกษตร ทางออกแบบประชาธิปไตยนี้ แม้ว่าที่ดินจะถูกเปลี่ยนเจ้าของไปยังชาวนาโดยไม่ต้องจ่ายค่าชดเชย [ไปยังเจ้าของที่เดิม] ทางออกนี้ไม่และไม่สามารถที่จะหลุดพ้นไปอย่างน้อยที่สุดจากรากฐานของสังคมนิยม หรือคืออำนาจของเงิน การผลิตสินค้า และการกำหนดโดยตลาด เกษตรกรโดยส่วนมากมีความคิดที่สับสนในประเด็นดังกล่าว และพวกนารอดนิกได้สร้างอุดมการณ์ที่สมบูรณ์ *หลักการที่ครบถ้วน* ที่ทำให้เกิดการสับสนต่อภาพของนักสังคมนิยม ถึงแม้ว่าจะไม่มีสิ่งใดเกี่ยวข้องกับนักสังคมนิยมแม้แต่ในกรณีการปฏิวัติทางการเกษตรที่รุนแรงที่สุด⁸⁶

จะเห็นได้ว่าจากสองข้อความข้างต้น เลนินได้ให้ความหมายของอุดมการณ์ในลักษณะของหลักการที่เกิดขึ้นอย่างตั้งใจ นำการปฏิบัติที่สอดคล้องกับแบบแผน ซึ่งมีความแตกต่างจากมาร์กซ และเองเกลส์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความคิดนำ หรือสำนึกที่เป็นเท็จ แต่กลับมีลักษณะใกล้เคียงกับความคิดที่ทำให้มนุษย์สามารถต่อสู้เอาชนะความขัดแย้ง ดังจะเห็นได้เลนินโจมตีแนวคิดแบบเศรษฐกิจนิยมที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยทางเศรษฐกิจที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติโดยไม่ต้องอาศัยความคิด การวางแผนของมนุษย์ แต่ในขณะเดียวกันเลนินยังใช้มนต์อันอุดมการณ์อธิบายพวกนารอดนิกส์ที่เป็นขบวนการของปัญญาชนรัสเซียก่อนการปฏิวัติที่ให้ความสำคัญกับการปฏิรูปการเกษตรและการต่อต้านพระเจ้าซาร์ว่าเป็น ‘หลักการ’ ที่ทำให้เกิดความสับสนในขบวนการสังคมนิยม

ในกรณีของโครงสร้างส่วนบน เลนินได้กล่าวไปในทางเดียวกับมาร์กซและเองเกลส์โดยกล่าวถึงอุดมการณ์ในฐานะโครงสร้างบนที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างพื้นฐาน

⁸⁵V. I. Lenin, “A Talk with Defenders of Economism,” in *Collected Works of Lenin*, 4th ed., vol. 5 (Moscow: Progress Publishers, 1977), 315–16, แปลและเน้นโดยผู้เขียน.

⁸⁶V. I. Lenin, “The Campaign for the Elections to the Fourth Duma,” in *Collected Works of Lenin*, 4th ed., vol. 17 (Moscow: Progress Publishers, 1968), 381, เน้นและแปลโดยผู้เขียน.

ความคิดพื้นฐานของมาร์กซและเอนเงิลส์ (ที่ค่อนข้างชัดเจนที่ข้อความที่อ้างข้างต้น) คือความสัมพันธ์ทางสังคมแบ่งออกเป็นทางวัตถุและทางอุดมการณ์ ความสัมพันธ์ทางอุดมการณ์สร้างขึ้นมาเป็นโครงสร้างบนความสัมพันธ์ทางวัตถุ โดยความสัมพันธ์ทางวัตถุนี้ก่อรูปโดยเป็นอิสระจากเจตจำนงและจิตสำนึกของมนุษย์ และเป็น (ผลมาจาก) รูปแบบของกิจกรรมของมนุษย์ในการรักษาไว้ซึ่งการดำรงอยู่ของตัวเอง⁸⁷

ข้อความที่เลนินกล่าวถึงมาจาก**บทนำปี 1859**ของมาร์กซ⁸⁸ และเลนินได้นำเสนอการแบ่งความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ทางวัตถุและความสัมพันธ์ทางอุดมการณ์ โดยโครงสร้างส่วนบนเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ทางวัตถุระหว่างมนุษย์ สิ่งที่น่าสนใจคือเลนินได้ให้รายชื่อของโครงสร้างส่วนบนที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ทางอุดมการณ์ในสังคมของมนุษย์เป็นโครงสร้างส่วนบนทาง สังคม การเมือง กฎหมาย และอุดมการณ์⁸⁹ ซึ่งเท่ากับว่าโครงสร้างส่วนบนนั้นมีมากกว่าที่มาร์กซให้ไว้ใน**บทนำปี 1859** ที่มี 2 ส่วนคือโครงสร้างส่วนบนทางกฎหมายและการเมือง และโครงสร้างส่วนบนที่กินความถึงจิตสำนึกทางสังคมบางลักษณะ (หรือโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์) คือมีโครงสร้างส่วนบนทางสังคมเพิ่มขึ้นมาในกรณีของเลนิน

ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และการต่อสู้ทางชนชั้น เลนินได้กล่าวถึงประเด็นสำคัญ 3 ประการคือ ประเด็นเรื่องแรก อุดมการณ์ในฐานะเครื่องมือที่สร้างเอกภาพทางชนชั้น ประเด็นที่สองอุดมการณ์หลักในสังคมที่มีชนชั้น และประเด็นที่สุดท้ายมาร์กซิสม์ในฐานะอุดมการณ์ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ในประเด็นแรก อุดมการณ์ในฐานะเครื่องมือที่ใช้ในการสร้างเอกภาพภายในชนชั้นมาจากข้อความของเลนินในงานเขียนเรื่อง**หนึ่งก้าวเดินหน้าสองก้าวถอยหลัง**ที่ตีพิมพ์ในปี 1904 ที่ว่า

ในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจของกรรมาชน กรรมาชนไม่มีอาวุธอื่นใดนอกเหนือจากการจัดองค์กร การขาดเอกภาพด้วยการนำของการต่อสู้แบบอนาธิปไตยในโลกภูมิพี กรรมาชนสามารถที่จะเป็น และไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ที่จะเป็นพลังอำนาจที่ไร้ผู้ต่อต้านด้วยการมีเอกภาพทางอุดมการณ์เท่านั้น และเป็นเอกภาพโดยหลักการมาร์กซิสม์ พร้อมทั้งเสริมแรงด้วยเอกภาพทางวัตถุขององค์กรที่จะหลอมรวมเหล่าผู้ใช้แรงงานนับล้านให้กลายเป็นกองทัพของชนชั้นแรงงาน⁹⁰

⁸⁷V. I. Lenin, "What the 'Friends of the People' Are and How They Fight the Social Democrat," in *Collected Works of Lenin*, 4th ed., vol. 1 (Moscow: Progress Publishers, 1972), 151, แปลโดยผู้เขียน.

⁸⁸Lenin, 151.

⁸⁹V. I. Lenin, "The Economic Content of Narodism," in *Collected Works of Lenin*, 4th ed., vol. 1 (Moscow: Progress Publishers, 1972), 444.

⁹⁰V. I. Lenin, "One Step Forward, Two Step Back," in *Collected Works of Lenin*, 4th ed., vol. 7 (Moscow: Progress, 1965), 415, แปลโดยผู้เขียน.

ข้อความของเลนินนี้มาจากการโจมตีความคิดแบบอนาธิปไตยที่จะทำให้การต่อสู้ทางชนชั้นของกรรมาชนหรือชนชั้นแรงงานนั้นหลงทาง จากการต่อต้านการจัดองค์กร และในที่สุดทำให้เกิดภายในชนชั้นกรรมาชีพขาดเอกภาพและเป้าหมายที่ร่วมกันในการต่อสู้ เลนินให้ความสำคัญต่อการสร้างเอกภาพภายในชนชั้นแรงงานด้วยอุดมการณ์ที่จะทำให้เกิดการจัดองค์กรที่เข้มแข็งที่จะทำให้มวลกรรมาชนกลายเป็นกองทัพที่มีระเบียบวินัยที่จะทำให้เกิดการปฏิวัติสังคมนิยมได้

การให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ในฐานะเครื่องมือสร้างเอกภาพภายในชนชั้น ยังปรากฏอีกในข้อความของเลนินในงานเขียนเรื่องสิ่งที่ต้องทำ (*What is to be done*, 1901) กล่าวถึงอุดมการณ์หลักว่าสังคมนิยมมีแต่อุดมการณ์ของชนชั้นกรรมาชีพกับอุดมการณ์ของชนชั้นแรงงานเท่านั้น ไม่มีอุดมการณ์อื่นที่ว่า

เมื่อไม่มีประโยชน์อื่นใดที่จะกล่าวถึงอุดมการณ์ที่เป็นอิสระ อุดมการณ์ที่ถูกสร้างโดยกรรมาชนจากกระบวนการในขบวนการเคลื่อนไหวมีแต่อุดมการณ์กรรมาชีพหรือสังคมนิยม ไม่มีทางสายกลาง (สำหรับมนุษยชาติไม่ได้สร้างอุดมการณ์ ‘ที่สาม’ และยิ่งไปกว่านั้น ในสังคมที่ถูกแบ่งแยกด้วยความขัดแย้งทางชนชั้น สังคมดังกล่าวไม่อาจมีอุดมการณ์ที่ไม่มีชนชั้นหรือเหนือชนชั้นได้)⁹¹

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากงานเขียนของเลนินชิ้นอื่น เราจะพบว่าเลนินได้กล่าวถึงอุดมการณ์ของพวกนารอดนิกที่สนับสนุนการปฏิรูปการเกษตร⁹² หรือแม้แต่การกล่าวถึงอุดมการณ์ของเกษตรกร⁹³ หากเป็นเช่นนี้ อุดมการณ์นั้นคงไม่ได้มีแค่สองระหว่างชนชั้นนายทุนและชนชั้นกรรมาชีพ เพราะมีอุดมการณ์ของเกษตรกรไว้ด้วย⁹⁴

ในประเด็นสุดท้ายในความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และการต่อสู้ทางชนชั้นเลนินได้นำเอาวิทยาศาสตร์มาเชื่อมโยงกับแนวคิดมาร์กซ กล่าวคือหากเรายอมรับตามแนวคิดของเลนินว่าอุดมการณ์ทำหน้าที่ในการให้เกิดเอกภาพภายในชนชั้น และชนชั้นใดก็สามารถมีอุดมการณ์ได้ การต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างชนชั้นกรรมาชีพกับชนชั้นนายทุนจะต่างเพียงแค่การแทนที่ชนชั้นหนึ่งด้วยอีกชนชั้นหนึ่ง หรือแทนที่อุดมการณ์หนึ่งด้วยอีกอุดมการณ์หนึ่ง เลนินได้ให้ภาพที่ต่างออกไป ในงานเขียนเรื่องเพื่อนของประชาชนคือ

⁹¹V. I. Lenin, “What Is to Be Done?,” in *Collected Works of Lenin*, 4th ed., vol. 5 (Moscow: Progress Publishers, 1977), 384, แปลโดยผู้เขียน.

⁹²Lenin, “The Campaign for the Elections to the Fourth Duma,” 381.

⁹³V. I. Lenin, “Revision of The Agrarian Programme of The Workers’ Party,” in *Collected Works of Lenin*, 4th ed., vol. 10 (Moscow: Progress Publishers, 1972), 180.

⁹⁴ในประเด็นนี้อาจตีความได้ตั้งนี้ว่า ในสังคมใด ๆ อาจมีอุดมการณ์ได้มากกว่าสอง แต่อุดมการณ์สามารถจัดกลุ่มเป็นกลุ่มใหญ่ได้เป็น 2 อุดมการณ์หลัก เช่นในระบบทุนนิยมคืออุดมการณ์ของชนชั้นนายทุน และอุดมการณ์ของชนชั้นกรรมาชีพ อุดมการณ์อื่นใด อาจจะมีแต่ไม่ได้อยู่ในฐานะที่สำคัญ เพราะอาจเป็นอุดมการณ์ของชนชั้นในอดีตที่สูญเสียนางไปแล้ว หรืออุดมการณ์ของกลุ่มคนจำนวนน้อยที่ไม่ได้เป็นคู่แข่งหลักเหมือนกับชนชั้นนายทุนและชนชั้นกรรมาชีพ

อะไร (*What the 'Friend of the People' are, 1894*) โดยทฤษฎีมาร์กซิสม์ทำหน้าที่เป็นทฤษฎีปฏิวัติตั้งต่อไป

คุณค่าทั้งหมดของทฤษฎีของมาร์กซวางอยู่บนข้อเท็จจริงที่ว่า “โดยแก่นแท้แล้วเป็นเชิงวิพากษ์และเป็นเชิงปฏิวัติ” คุณสมบัติหลังนี้เอง ที่มีอยู่อย่างทั้งหมดและอยู่อย่างไม่มีเงื่อนไขในแนวคิดมาร์กซที่ทำให้แนวคิดนี้ได้กำหนดภารกิจในการเปิดเผยให้เห็นถึงรูปแบบต่าง ๆ ของความขัดแย้งและการขูดรีดในสังคมสมัยใหม่ ทำให้เห็นถึงการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงของลักษณะ การไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ของการแปลงสภาพจากรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง และทำหน้าที่เป็นเครื่องมือของกรรมาชนในการยุติการขูดรีดให้อย่างว่องไวและง่ายตายได้มากที่สุดที่เป็นไปได้ มันไม่ใช่ข้อเท็จจริงหรือที่ ภารกิจของทฤษฎี *จุดหมายของวิทยาศาสตร์* ในจะถูกนิยามให้ช่วยเหลือชนชั้นที่ถูกกดขี่ในการต่อสู้ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจริง?⁹⁵

หากเราเชื่อมโยงกับการทำหน้าที่ข้างต้นของอุดมการณ์ในการสร้างเอกภาพภายในชนชั้นแล้ว มาร์กซิสม์ในฐานะอุดมการณ์ได้ทำหน้าที่ในการสร้างเอกภาพภายในชนชั้นกรรมาชีพ และที่พิเศษแตกต่างจากออกไปจากอุดมการณ์ของชนชั้นอื่นคืออุดมการณ์ของชนชั้นกรรมาชีพเป็นวิทยาศาสตร์

เลนินยังเน้นย้ำความพิเศษที่ว่านี้ของอุดมการณ์ของชนชั้นกรรมาชีพที่อาศัยทฤษฎีมาร์กซิสม์เป็นพื้นฐานในการสร้างเอกภาพไว้ดังนี้

การนำของเราจะต้องถูกแสดงออกในลักษณะและทุกการสำแดงออกในการการต่อสู้ที่ยิ่งใหญ่เพื่อปลดแอกที่ทำโดยกรรมาชน กรรมาชนที่เป็นชนชั้นปฏิวัติที่แท้จริงเพียงชนชั้นเดียวในสังคมสมัยใหม่ [พรรค] สังคมประชาธิปไตยจะต้องคงที่และเหนียวแน่นในการแพร่ขยายอิทธิพลของขบวนการแรงงานไปยังทุกภาคส่วนของชีวิตทางสังคมและการเมือง พรรคจะต้องไม่แสดงการนำแต่เพียงทางเศรษฐกิจ แต่จะต้องเป็นทางการเมือง การต่อสู้ของกรรมาชนจะต้องไม่ทอดสายตาออกไปจากเป้าหมายที่สำคัญที่สุด แต่จะต้องดำเนินการโฆษณาชวนเชื่อเพื่ออุดมการณ์ของกรรมาชน *ทฤษฎีสังคมนิยมวิทยาศาสตร์* หรือที่เรียกว่ามาร์กซิสม์ ป้องกันมาร์กซิสม์จากการบิดเบือนและพัฒนาแนวคิดดังกล่าวสืบไป⁹⁶

⁹⁵Lenin, “What the ‘Friends of the People’ Are and How They Fight the Social Democrat,” 327–28, แปลและเน้นโดยผู้เขียน.

⁹⁶V. I. Lenin, “Political Agitation and ‘the Class Point of View,’” in *Collected Works of Lenin*, 4th ed., vol. 5 (Moscow: Progress Publishers, 1977), 342, แปลและเน้นโดยผู้เขียน.

มาร์กซิสม์หรือแนวคิดมาร์กชกลายเป็นทฤษฎีสังคมนิยมวิทยาศาสตร์⁹⁷ และทฤษฎีกลายเป็นแกนของการสร้างเอกภาพภายในชนชั้นแรงงาน และเพื่อให้พรรคสามารถนำชนชั้นกรรมาชีพไปสู่ชัยชนะในการต่อสู้ทางเศรษฐกิจ (การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของสังคม) พรรคต้องเผยแพร่แนวคิดมาร์กซ์ไปยังทุกภาคส่วนของสังคม และป้องกันไม่ให้แนวคิดมาร์กชถูกบิดเบือนออกไป

จะเห็นได้ว่าแนวคิดอุดมการณ์ของเลนินได้เพิ่มเติมคำอธิบายต่าง ๆ เข้าไปในแนวคิดอุดมการณ์แบบมาร์กซิสม์ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ในฐานะหลักการที่กระทำอย่างตั้งใจ และปฏิบัติไปอย่างมีแผนการ การทำหน้าที่ของอุดมการณ์ในการสร้างเอกภาพภายในชนชั้น มาร์กซิสม์ในฐานะที่ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ที่ถูกใช้เป็นอุดมการณ์ในการสร้างเอกภาพภายในชนชั้นกรรมาชีพ อุดมการณ์ในความหมายแบบนี้ค่อย ๆ เคลื่อนออกไปจากความหมายทางลบในความหมายของความคิดนำ สำนึกที่เป็นเท็จออกไปกลายเป็นความหมายที่เป็นกลาง ดังจะเห็นได้จากการแบ่งแยกอุดมการณ์เป็น 2 ช่วงในสังคมทุนนิยมระหว่างอุดมการณ์ของชนชั้นกรรมาชีพและชนชั้นนายทุน อุดมการณ์จึงไม่ได้มีความหมายเป็นลบในตัวเองตามแนวคิดของเลนินแต่ขึ้นกับอุดมการณ์ทำหน้าที่ให้กับชนชั้นใด และมีจุดประสงค์อย่างไร หากเป็นอุดมการณ์ของชนชั้นอื่นเช่น อุดมการณ์ของพวกกบฏพี พวกเกษตรกรแบบนารอดนิก ก็จะทำให้ขัดขวางต่อการปฏิวัติสังคมนิยม อุดมการณ์แบบนี้จึงไม่เป็นที่พึงปรารถนาทั้งยังทำลายความเป็นเอกภาพของชนชั้นกรรมาชีพ ในทางตรงกันข้ามหากอาศัยอุดมการณ์ชนชั้นกรรมาชีพที่มีแนวคิดมาร์กซ์เป็นพื้นฐานก็จะเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาเพราะแนวคิดมาร์กซ์จะสามารถทำให้ชนชั้นกรรมาชีพตระหนักถึงความขัดแย้งทางสังคมและสร้างเอกภาพเพื่อต่อสู้ที่จะเอาชนะความขัดแย้งนั้น นอกจากนี้แนวคิดมาร์กซ์ยังระบุถึงวิธีการที่ชนชั้นกรรมาชีพจะต่อสู้เพื่อให้ได้ชัยชนะด้วยการเผยแพร่อุดมการณ์ของชนชั้นกรรมาชีพ (ทฤษฎีสังคมนิยมวิทยาศาสตร์แบบมาร์กซิสม์) ไปยังส่วนต่าง ๆ ของสังคมยิ่งทำให้ความหมายยิ่งไปในทางเป็นกลางมากยิ่งขึ้น

แนวคิดอุดมการณ์ในสกุลความคิดมาร์กซ์ยังถูกพัฒนาต่อไปอีกโดยนักปฏิวัติ และนักทฤษฎีทางความคิดการเมืองของอิตาลีย่างอันโตนิโอ กรัมสซีที่ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ในแง่มุมที่ต่างออกไปจากมาร์กซ์และเองเกลส์โดยมีความใกล้เคียงกับเลนิน ดังจะเห็นได้ในส่วนถัดไป

กรัมสซี

เช่นเดียวกับมาร์กซ์ เองเกลส์ และเลนิน กรัมสซีไม่เคยให้นิยามของอุดมการณ์อย่างชัดเจน และงานเขียนของกรัมสซีมีความคลุมเครือและไม่ปะติดปะต่อและปรากฏในงานเขียน**บันทึกจากคุก** (*Prison*

⁹⁷เองเกลส์เป็นผู้เปรียบเทียบแนวคิดมาร์กซ์เข้ากับวิทยาศาสตร์ในการเปรียบเทียบกับแนวคิดสังคมนิยมแบบอื่น ๆ โปรดตุ Friedrich Engels, "Socialism: Utopian and Scientific," in *Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels, Marx and Engels: 1874-83*, vol. 24, 50 vols. (London: Lawrence & Wishart, 1989).

Notebook, 1929) ที่เป็นการรวบรวมงานเขียนของกรัมซีแต่ละบันทึกมาตีพิมพ์รวมกัน แต่เราสามารถทำความเข้าใจความหมายและนิยามเรื่องอุดมการณ์ของกรัมซีได้จากการใช้คำดังกล่าว ซึ่งในส่วนนี้ก็จะมีกล่าวใน 3 ประเด็นเช่นเคย คือ ความหมายของอุดมการณ์ โครงสร้างส่วนบน และความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และการต่อสู้ทางชนชั้น

ประเด็นแรก ความหมายของอุดมการณ์ กรัมซีได้ตระหนักถึงการใช้ความหมายอุดมการณ์ในทางลบที่ปรากฏทั้งในและนอกสกุลความคิดมาร์กซ์ แต่ปฏิเสธแนวคิดดังกล่าวโดยเสนอให้พิจารณาอุดมการณ์ในฐานะโครงสร้างบน ดังจะเห็นได้จาก

เป็นที่แน่นอนว่าความหมายของคำว่า “อุดมการณ์” ที่ถูกรับเอาว่าเป็นจริงในปรัชญาแบบมาร์กซ์ และโดยนัยแล้วกินความถึงการประเมินค่าในทางลบ รวมถึงการจัดความเป็นไปได้ [ของการใช้อุดมการณ์] ที่ผู้บัญญัติคำนี้กล่าวถึงความคิดมีต้นกำเนิดจากประสาทสัมผัส หรือในกล่าวโดยที่ สุดในการวิเคราะห์ทางกลไกทางชีวภาพ “อุดมการณ์” จะต้องถูกวิเคราะห์อย่างมีประวัติความเป็นมาโดยอาศัยปรัชญาเชิงปฏิบัติ หรือก็คือในฐานะโครงสร้างส่วนบน⁹⁸

ปรัชญาเชิงปฏิบัตินี้หมายถึงแนวคิดมาร์กซ์ กรัมซีต้องเลี่ยงการใช้คำว่า ‘แนวคิดมาร์กซ์’ เพื่อป้องกันการเซ็นเซอร์โดยผู้คุมเรือนจำ กรัมซีไม่ได้ระบุชื่อของผู้คิดศัพท์คำว่าอุดมการณ์ออกมาโดยตรงแต่การกล่าวถึงการศึกษาคิดจากประสาทสัมผัสหรืออาศัยการศึกษาจากกลไกทางชีวภาพ (physiology) จะเป็นใครไม่ได้ นอกจาก เดอ เทรซี (de Tracy)⁹⁹ แต่กรัมซีไม่ได้เสนอให้ศึกษาอุดมการณ์แบบเดอ เทรซี แต่เสนอให้มองอุดมการณ์จากแง่มุมของประวัติความเป็นมา ในแง่ของการเป็นโครงสร้างส่วนบน

เมื่ออุดมการณ์จะต้องถูกศึกษาในแง่ของโครงสร้างส่วนบน กรัมซีได้ให้รายละเอียดของลักษณะทางวัตถุของอุดมการณ์ที่แสดงออกมาในรูปสถาบันทางสังคมที่น่าเสนอ เผยแพร่ ถ่ายทอดความคิดต่อไปดังจะเห็นได้จาก รายละเอียดที่ว่า

มันน่าสนใจที่ในการศึกษาคณะการทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมที่รักษาไว้ซึ่งโลกทางอุดมการณ์ใน ขบวนการในประเทศหนึ่ง ๆ และพิจารณาว่าองค์กรเหล่านั้นทำหน้าที่อย่างไรในทางปฏิบัติ ... โรงเรียนในทุกระดับและโบสถ์เป็นองค์กรทางวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในทุกประเทศ ในเงื่อนไขของผู้เข้าร่วม ถัดไปคือหนังสือพิมพ์ นิตยสาร สำนักพิมพ์ สถาบันการศึกษาเอกชน หรือสถาบัน

⁹⁸Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, trans. Quentin Hoare and Geoffrey Nowell Smith (New York: International Publishers, 1971), 376, แปลและเน้นโดยผู้เขียน.

⁹⁹เดอ เทรซีนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสในยุครู้แจ้งที่มีชีวิตร่วมสมัยกับโบเลียน ในฐานะผู้ที่คิดค้นคำว่า “ideology” และใช้คำดังกล่าวในการศึกษาคิด โปรดดู Emmet Kennedy, “‘Ideology’ from Destutt De Tracy to Marx,” *Journal of the History of Ideas* 40, no. 3 (1979): 353–68.

การศึกษาอื่นที่สนับสนุนระบบของรัฐ เช่น สถาบันทางวัฒนธรรมอย่างวิทยาลัยชุมชน หรือแม้แต่อาชีพที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะที่มีส่วนในกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น แพทย์ เจ้าหน้าที่ของกองทัพ อาชีพทางกฎหมาย¹⁰⁰

จะเห็นได้ว่ากรัมซีได้ให้รายชื่อสถาบันหรือองค์การทางวัฒนธรรมหรือแม้แต่อาชีพที่เกี่ยวข้องกับเผยแพร่อุดมการณ์ เช่น โรงเรียน โบสถ์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร สำนักพิมพ์ สถาบันการศึกษาอื่น ฯลฯ หรืออาชีพ เช่น แพทย์ เจ้าหน้าที่กองทัพ และอาชีพทางกฎหมาย ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อเปรียบเทียบกับความคิดเรื่องโครงสร้างส่วนบนอื่นแล้ว เจ้าหน้าที่กองทัพ และอาชีพทางกฎหมายจะอยู่ในโครงสร้างส่วนบนทางกฎหมายและการเมือง แต่กรัมซีกลับใส่ไว้ในส่วนที่เป็นสภาพทางวัตถุของโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์ (materialised ideological superstructure)

การมองอุดมการณ์จากแง่มุมมองประวัติความเป็นมาตามแนวคิดของกรัมซียังสามารถพบได้อีกใน
 พวกเรารู้สึกว่าตนเชื่อมโยงกับมนุษย์ในอดีต [ความคิดความรู้สึกนี้] ล้วนแล้วแต่เก่าแก่เป็นอย่างยิ่ง เหล่าบรรพชนที่เก่าแก่เหล่านี้เป็นภาพแสดงของอดีตที่ยังมีชีวิตกับพวกเรา ณ ปัจจุบัน ... ซึ่งนี่เองเป็นองค์ประกอบของปัจจุบันและเป็นพื้นฐานของอนาคต พวกเรารู้สึกว่าตนเชื่อมโยงกับบุตรหลานกับอนุชนรุ่นหลังที่กำลังเกิดและเติบโตที่พวกเรารับผิดชอบอยู่ ([หรือที่เรียกว่า]ลัทธิบูชาประเพณีที่มีคุณค่าอย่างน่ากังขา อย่างไรก็ตามความคิดแบบนี้มีนัยถึงทางเลือกและเป้าหมายที่ตั้งใจให้เกิดหรือที่เรียกว่าเป็นพื้นฐานของอุดมการณ์)¹⁰¹

นอกจากการให้ความสำคัญกับประวัติความเป็นมาในมุมมองอุดมการณ์ แล้วกรัมซียังเพิ่มเติมลักษณะของอุดมการณ์ในแง่ของการมีเป้าหมาย และทางเลือกในการปฏิบัติเพิ่มขึ้นไปอีก อุดมการณ์เชื่อมโยงมนุษย์รุ่นปัจจุบันเข้ากับรุ่นก่อน กำหนดเป้าหมาย และทางเลือก

กรัมซียังได้เสนอถึงหน้าที่ของอุดมการณ์ซึ่งมีความใกล้เคียงกับข้อเสนอของเลนินคือ อุดมการณ์ทำหน้าที่ในการจัดตั้งมวลชน (organic ideology) ที่ว่า

เราต้องจำแนกความแตกต่างระหว่างอุดมการณ์จัดตั้งตามประวัติศาสตร์ หรือคืออุดมการณ์ที่จำเป็นอย่างยิ่งกับโครงสร้าง [ทางสังคม] และอุดมการณ์ตามอำเภอใจ ตามเหตุตามผล ตามเจตจำนง トラบเท่าที่อุดมการณ์มีความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ อุดมการณ์จะมีความถูกต้องตรงประเด็นทางจิตวิทยา อุดมการณ์จะจัดตั้งมวลชน และจะเป็นพื้นฐานให้มวลชนเคลื่อนไหว ทำให้มวลชนตระหนักถึงจุดยืน การต่อสู้ ฯลฯ ในทางตรงกันข้ามอุดมการณ์ตามอำเภอใจไม่สร้าง

¹⁰⁰Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, trans. Joseph A Buttigieg, vol. 3 (New York; [Chichester]: Columbia University Press, 2007), 341–42, แปลโดยผู้เขียน.

¹⁰¹Gramsci, *Selections from Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, 171, แปลโดยผู้เขียน.

อะไรนอกจาก “การเคลื่อนไหว” ของปัจเจกชน ข้อโต้เถียงขัดแย้ง ฯลฯ (อย่างไรก็ตามอุดมการณ์ตามอำเภอใจนี้ก็ได้ไร้ประโยชน์เสียไปทั้งหมด เพราะอุดมการณ์แบบนี้จะทำให้เห็นถึงสิ่งที่จะที่ตัวมันเองขัดแย้งอยู่)¹⁰²

ตามนิยามลักษณะนี้กรัมซีได้จำแนกอุดมการณ์ออกเป็นอุดมการณ์จัดตั้งกับอุดมการณ์ตามอำเภอใจ (arbitrary ideology) ซึ่งอุดมการณ์แบบแรกทำหน้าที่ให้มวลชนตระหนักรู้ถึงจุดยืน การต่อสู้ รวมตัวให้เกิดการเคลื่อนไหว ในขณะที่อุดมการณ์ตามอำเภอใจกลายเป็นเรื่องเฉพาะตัว เป็นการโต้แย้งของปัจเจกชน

ความคล้ายคลึงระหว่างกรัมซีและเลนินยังมีเพิ่มเติมขึ้นไปอีก ในเรื่องอุดมการณ์สามารถเกิดขึ้นกับชนชั้นใดก็ได้ ตามทำที่อุดมการณ์นั้นสามารถที่จะทำให้กลุ่มทางสังคมนั้น ๆ มีความเหนียวแน่นเป็นเอกภาพดังจะเห็นได้จากการกล่าวถึงอุดมการณ์ของโบสถ์คาทอลิกที่ว่า

ปัญหานี้คือการรักษาไว้ซึ่งเอกภาพทางอุดมการณ์ของกลุ่มทางสังคมทั้งหมด ซึ่งอุดมการณ์ดังกล่าวทำหน้าที่ในแง่การเป็นตัวประสานและสร้างความเป็นเอกภาพ ความเข้มแข็งของศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของโบสถ์คาทอลิกวางอยู่บนพื้นฐานที่ว่าโบสถ์ให้ความสำคัญกับการเกิดเอกภาพของหลักการของโบสถ์ที่ทำให้มวลชนมีความศรัทธาและทำให้ปัญญาชนในระดับที่สูงกว่า [เมื่อเปรียบเทียบกับมวลชน] ไม่แยกขาดจากระดับที่ต่ำกว่า [มวลชน]¹⁰³

กรัมซีได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ในการทำหน้าที่จัดตั้งกับมวลชน โดยการให้รายละเอียดว่าอุดมการณ์ทำหน้าที่จัดตั้งโดยการสร้างเอกภาพในเชิงหลักการที่จะมีผล 2 ประการคือ ประการแรก สามารถรักษาปัญญาชนภายในกลุ่มทางสังคมไว้ต่อไป และประการที่สอง ทำให้ไม่เกิดการแบ่งแยกระหว่างระหว่างมวลชนและปัญญาชนภายในกลุ่มนั้น ๆ แต่ตัวอย่างที่กรัมซีใช้คือกรณีของโบสถ์คาทอลิก เมื่ออุดมการณ์ตามแนวคิดของกรัมซีไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์แบบตามอำเภอใจที่เกิดกับใครก็ได้ หรืออุดมการณ์จัดตั้งที่เกิดกับกลุ่มทางสังคมใดก็ตามเท่าที่กลุ่มนั้นสามารถนำหลักการมาสร้างเอกภาพร่วมกันระหว่างปัญญาชนและมวลชน

เมื่อกลุ่มทางสังคมสามารถสร้างเอกภาพภายในกลุ่มได้แล้ว หากกลุ่มทางสังคมนั้น ๆ สามารถเอกภาพกับมวลชนภายนอกกลุ่ม รวมถึงดูดกลืนปัญญาชนธรรมเนียมประเพณี (traditional intellectual) เข้ามาไว้ในกลุ่มของตนก็จะทำให้กลุ่มทางสังคมนั้น ๆ และสามารถกระทำในระดับประเทศ กลุ่มทางสังคมนั้น ๆ ก็จะกลายเป็นแนวร่วมที่ครองความเป็นใหญ่ (hegemonic bloc)¹⁰⁴ หรือแนวร่วมทางอุดมการณ์ (ideological bloc)¹⁰⁵ โดยเนื้อหาในอุดมการณ์นี้จะต้องครอบคลุมทั้งทางภูมิปัญญา ศีลธรรม และสำคัญที่สุด

¹⁰² Gramsci, *Prison Notebooks*, 3:171, แปลโดยผู้เขียน.

¹⁰³ Gramsci, *Selections from Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, 328–29, แปลโดยผู้เขียน.

¹⁰⁴ Gramsci, 161.

¹⁰⁵ Gramsci, 60–61.

ทางเศรษฐกิจเนื่องจากกลุ่มทางสังคมที่จะนำมาสู่การปฏิบัติต้องเป็นกลุ่มทางสังคมหลัก¹⁰⁶หรือก็คือชนชั้น
นั่นเอง

จะเห็นได้ว่าในกรณีของกริมส์ี่ความหมายของอุดมการณ์มีความใกล้เคียงกับเลนินในแง่ของการเป็น
ความคิดที่สร้างเอกภาพภายในกลุ่ม และการให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ในแง่ของโครงสร้างส่วนบนที่ขึ้นกับ
การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์นั้นจะทำให้เห็นถึงพัฒนาการของอุดมการณ์ที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นการต่อสู้
ทางอุดมการณ์แบบกริมส์ี่ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนคือการสร้างเอกภาพภายในระหว่างเอกภาพในระหว่าง
ปัญญาชนและสมาชิกอื่นในกลุ่ม และการสร้างเอกภาพระหว่างกลุ่มกับมวลชนซึ่งหากทำสำเร็จหรือการสร้าง
การครองความเป็นใหญ่ที่ทำให้กลุ่มทางสังคมหลักกลายเป็นกลุ่มทางประวัติศาสตร์ที่จะนำมาซึ่งการปฏิบัติ
สังคมนิยมได้ในที่สุด

จากที่ได้แสดงให้เห็นแล้วในบทนี้ เราจะพบว่าในงานเขียนของมาร์กซ เองเกิลส์ เลนิน และกริมส์ี่
แนวคิดอุดมการณ์ในสกุลความคิดมาร์กซมีความแตกต่างหลากหลายทั้งในแง่ความหมาย โครงสร้างส่วนบน
และการต่อสู้ทางอุดมการณ์ ในแง่ความหมาย อุดมการณ์ถูกให้ความหมายตั้งแต่ความหมายเชิงลบ เช่น กรณี
ของสำนักที่เป็นเท็จ (เองเกิลส์) ความคิดนำ ในกรณีของมาร์กซและเองเกิลส์ หรือความหมายทางบวกในกรณี
ของความคิดหรือจิตสำนึกทางสังคมที่ทำให้มนุษย์เข้าใจความขัดแย้งทางสังคมและต่อสู้เพื่อเอาชนะ หรือ
แนวคิดของเลนินและกริมส์ี่ทำให้อุดมการณ์มีหน้าที่ในการสร้างเอกภาพภายในกลุ่ม และอาจจะร่วมถึงระหว่าง
กลุ่มเพื่อต่อสู้ทางชนชั้นและการปฏิบัติสังคมนิยม

เราสามารถสรุปความแตกต่างของนิยามอุดมการณ์ในสกุลความคิดมาร์กซได้ดังตารางดังต่อไปนี้

ลำดับ	นักทฤษฎี	นิยาม
1	มาร์กซและเองเกิลส์ 1	ความหมายของความคิดที่กำหนดสภาพทางวัตถุ
2	มาร์กซและเองเกิลส์ 2	ความคิดนำ
3	มาร์กซและเองเกิลส์ 3	ความคิดที่เป็นนิรันดร์
4	มาร์กซ	อุดมการณ์ในฐานะความคิดที่ทำให้มนุษย์สามารถต่อสู้เอาชนะความขัดแย้ง

¹⁰⁶ การเรียนกลุ่มทางสังคมหลัก (fundamental social group) เป็นการใช้คำของกริมส์ี่ในการหลีกเลี่ยงคำว่าชนชั้น
เพื่อให้รอดพ้นจากการเซ็นเซอร์

5	เองเกลส์	ความคิดที่เป็นแรงจูงใจให้มนุษย์กระทำและต้องเป็นเท็จ (สำนึกที่เป็นเท็จ)
6	เลนิน	หลักการที่กระทำอย่างตั้งใจ และปฏิบัติไปอย่างมีแผนการ และทำหน้าที่ในการสร้างเอกภาพภายในชนชั้น
7	กรัมชี่	ความคิดที่สร้างเอกภาพในกลุ่มทางสังคม

ตารางที่ 4.1 แสดงนิยามของอุดมการณ์ของนักทฤษฎีในสกุลความคิดมาร์กซ

นอกจากความหลากหลายในตัวนิยามแล้ว การเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดเรื่องอุดมการณ์กับโครงสร้างส่วนบนในฐานะการอธิบายกลไกในการผลิตซ้ำและรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคม ก็จะเผชิญกับปัญหาดังต่อไปนี้ หากมีโครงสร้างส่วนบนที่เป็นอุดมการณ์ อุดมการณ์ดังกล่าวจะมีความหมายแบบใดแบบมาร์กซ เองเกลส์ เลนิน หรือกรัมชี่ โครงสร้างส่วนบนที่เป็นอุดมการณ์ย่อมสัมพันธ์กับจิตสำนึกทางสังคมบางรูปแบบและเป็นรูปแบบใด มีเนื้อหาแบบไหน

หรือในกรณีของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ การต่อสู้ทางอุดมการณ์หมายถึงการต่อสู้เพื่อปฏิเสธความคิดบางรูปแบบ (สำนึกที่เป็นเท็จ) หรือปฏิเสธความคิดนำของชนชั้นปกครอง หรือคือการสร้างเอกภาพภายในกลุ่มตนและทำลายเอกภาพของชนชั้นปกครอง (เลนิน และกรัมชี่)

ประเด็นเหล่านี้เองที่อัลตุสแซร์พยายามที่จะตอบซึ่งจะเห็นได้ในแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในบทถัดไปและในกรณีของโครงสร้างส่วนบนอัลตุสแซร์จะนำมาใช้ในการอธิบายการผลิตซ้ำความสัมพันธ์การผลิตแบบทุนนิยมที่จะกล่าวถึงในบทที่ 6